

LEYLA İLE MECNUN HİKÂYESİNİN BİR TATAR VARYANTI İLE FUZULÎ'NİN *LEYLA VÜ MECNUN* MESNEVÎSİNE MUKAYESELİ BİR BAKIŞ

YUSUF ÖZÇOBAN*

Özet

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından, dünyada meydana gelen değişiklikler özellikle Türk dünyasında etkili olmuştur. Bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetlerinin kapıları yeniden Türkiye Türkleri'ne açılmıştır. Bu tarihten itibaren yapılan çalışmalar aktarmalarla başlayıp mukayeseli çalışmalarla devam etmiştir. Bugün de pek çok halk anlatmasının benzer ve farklı yönleri ele alınarak incelenmektedir. Bu çalışmada Leyla ile Mecnun hikâyesinin bir Tatar varyantı ile Fuzulî'nin *Leyla vü Mecnun* mesnevîsi benzer ve farklı yönleriyle Türk halk anlatı geleneği içerisinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Tatar - Fuzulî - Leyla ile Mecnun

Abstract

New developments following the collapse of Soviet Union, have an enormous impact on Turkic world. Having gained their independences, Central Asian Turkic Republics have opened their doors to the citizens of Republic of Turkey. Scholarly works have begun with translations from Central Asian Turkic languages into Turkey Turkish and then developed a comparative aspect. Today many studies on public narratives on this area still have been done, especially in a comparative frame. In this work, we have taken a Tatar version of Leyla and Mecnun Story and compared it with Fuzulî's masnavi *Leyla vü Mecnun*. We also have put similarities and differences from the point of Turkic story telling tradition.

Key words: Tatar - Fuzulî - Leyla ile Mecnun

Giriş

Leyla ile Mecnun hikâyesi asırlardır Türk insanının özellikle yazılı kaynaklarında yer edinmiş Arap kaynaklı bir aşk hikâyesidir. Bu hikâye okuma yazma bilen şairler tarafından sözlü edebiyata da taşınmıştır. Bu çalışmada Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında ortak bir konu haline gelen ve çok sayıda şair tarafından yazılmış Leyla ile Mecnun hikâyelerinin bir Tatar varyantı¹ ile Fuzulî'nin *Leyla vü Mecnun*² mesnevîsi ele alınarak çeşitli yönlerden mukayeseleri yapılacaktır.

Leyla ile Mecnun mesnevîsi İslâmî edebiyatın en çok işlenmiş konularından birisidir. Leyla ile Mecnun yaşanmış bir aşkın hikâyesi olarak kabul edilir. Ama, acı ve ıstı-

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.

1 *Tatar Halk İcatı-Dastannar*, Kazan 1984, 174-206.

2 Fuzulî, *Leyla ile Mecnun*, (hzl. Necmettin Halil Onan), İstanbul 1956.

rap dolu bir aşkın hikâyesidir. Esas olarak hikâyenin kaynağı Araplara aittir. Hikâye hicri I. yüzyılda Amiri kabilesinden Kays isimli gencin, amcasının kızı Leyla'ya âşık olup onun için söylediği şiirlerle başlamıştır. Daha sonra bu şiirler toplum içerisinde kulaktan kulağa aktarılarak ve bir takım değişikliklerle eklemeler yapılarak genişletilmiş, böylece bir hikâye haline almıştır. Bir çok Arap şairi Kays'ın şiirlerini toplayarak bunlara eklemeler yapmış, ve böylece Arap edebiyatında Leyla ile Mecnun adında pek çok eser ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatına da hem Arapça, hem de Farsça eserler ve sözlü rivayetlerle girdiği söylenebilir³.

1) Leyla ile Mecnun Mesnevileri ve Fuzulî'nin Eseri

Leyla ile Mecnun hikâyesi ilk olarak Arap şairler tarafından kaleme alınmıştır. İran Edebiyatı'nda XII. yüzyılda Nizamî tarafından yazılan Leyla ile Mecnun, bu hikâyenin tarihinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü özellikle İran ve Türk edebiyatlarında, bu konuda yazılacak olan mesnevîler asıl kaynaklardan değil bu eserden faydalanılarak oluşturulmuştur⁴. Nizamî'nin bu eseri, nesir olarak Ali Nihat Tarlan tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir⁵. Nizamî'den sonra Hüsrev, Câmî, Hilâlî, Hatifi, Süheylî ve Mektebî gibi değerli sanatkarlar bu konuyu işlemişlerdir⁶. Türk edebiyatında ilk Leyla ile Mecnun hikâyesi yazan kişi Edirneli Şâhidî'dir. Şâhidî'den sonra yine pek çok şair bu konuyu ele alarak işlemiştir⁷. Bunun yanında Fuzulî'nin eserinden sonra en güzel Leyla ile Mecnun hikâyesi olarak kabul edilen Ali Şir Nevâyî'nin eserini zikretmek doğru olacaktır. Bu eser Türkiye'de muhtelif zamanlarda yayımlanmıştır⁸.

Türk edebiyatının meşhur şairlerinden birisi olan Fuzulî hakkındaki bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Hayatıyla ilgili bildiklerimiz tezkirelerdeki yetersiz bilgilerle kendi eserlerinden çıkarttığımız bilgilerdir. Fuzulî'nin doğum tarihi bilinmediği gibi, doğduğu yer de kesin olarak belli değildir. XVI. yüzyıl Azerî sahasının ve Divan edebiyatının en güçlü şairi Fuzulî'dir⁹. Fuzulî eserlerindeki lirizmle edebiyatımızdaki en büyük lirik şair olarak kabul edilir. Köprülü, Çağatay edebiyatı da dâhil olmak üzere, Türk edebiyatının bir çok safhasında tesiri bulunmakla beraber Fuzulî'yi Azerî ve Osmanlı edebiyatlarının müşterek bir şahsiyeti olarak kabul etmek gerektiğine işaret eder¹⁰. Kısacası Fuzulî, yaşadığı dönemde olduğu gibi öldükten sonra da önemini yitirmemiş ve kendisinden sonra yetişmiş birçok şair üzerinde etkili olmuştur.

Fuzulî'nin Türkçe, Farsça ve Arapça pek çok manzum ve mensur eseri bulunmaktadır. *Leyla ile Mecnun* da bunlardan birisidir. Fuzulî, şöhretinin büyük bir kısmını borçlu olduğu *Leyla ile Mecnun* adındaki eserini mesnevî nazım biçimiyle yazmıştır. 3096

3 Ahmet Ateş, *Leyla ile Mecnun*, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayını, 7. C., İstanbul 1957, 53.

4 Ateş, *age.*, 51.

5 Nizamî, *Leyla ile Mecnun* (çev.: Ali Nihat Tarlan), MEB Yayını, İstanbul 1990.

6 M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları 2*, İstanbul 1989, 569.

7 Bu isimlerden bazıları; Gülşehri, Ali Şir Nevâî, Bihiştî, Ahmed Sinan, Hamdullah Hamdi, Ahmet Rızvan'dır. Daha ayrıntılı bilgi için bk.: *Leyla ve Mecnun*, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, 6. C., İstanbul 1986, 89-90.

8 Bu yayımlardan birisi: Ali Şir Nevâyî, *Leyli vü Mecnun* (hızl.: Ülkü Çelik), Ankara 1996.

9 Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1994, 136.

10 Köprülü, *age.*, 555.

beyit olan eser, aruzun “Mef’ûlü Mefâ’ilün Fa’ülün” kalıbıyla yazılmış olup 941/1535 tarihinde Bağdat ve Halep beylerbeyi Veys veya Üveys Paşa’ya ithaf edilmiştir¹¹.

Fuzulî’nin *Leyla ile Mecnun*’u kendisinden önce ve sonra yazılmış olan Leyla ile Mecnunlar’ın en güzeli olarak kabul edilir. Fuzulî’nin bu kadar başarılı olmasında onun çocukluğunda Hille’de büyüyüp hikâyeyi bizzat dinlemiş olması ve aşk için yaratılmış olan mizacı etkili olmuştur. Fuzulî, eserini yazmadan önce Osmanlı ve Azeri sahası dışında kendisinden önce yazılmış Leyla ile Mecnun mesnevîlerini görmüş bulunmaktaydı. Köprülü, Fuzulî’nin çağdaşı Nevaî’nin eserini de görmediğini belirtmiştir¹².

Fuzulî eserinde asıl hikâyeye geçmeden önce klasik mesnevîye uygun olarak “dibace”, “tevhit”, “münacat”, “naat” gibi dinî şiirler ve Kanunî Sultan Süleyman için söylenmiş kasidelerden sonra “sebeb-i nazm-ı kitab” başlığı altında neden bu eseri yazdığını anlatmıştır. Bu kısımdan sonra Veys Paşa’yı medh eder ve hikâyeye başlar. Hikâyenin anlatımından sonra Fuzulî, hataları için af diler ve Allah’a dua eder¹³.

2) Leyla ile Mecnun Hikâyesinin Tatar Varyantı

İncelememizde mukayese amacıyla esas aldığımız Tatar varyantının Türkiye Türkçesi’ne aktarımı tarafımızdan yapılmıştır. Leyla ile Mecnun hikâyesi Tatar Türkleri arasında yazılı edebiyatta büyük ilgi görmüştür.

İnceleme sırasında esas aldığımız bu varyant, Tatar yazar Burhan Şeref (1883–1943)’in kitapları arasında bulunan bir taş basmasından alınmıştır. Yalnız bu taş basmanın nerede, ne zaman ve kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Hikâyeyi anlatan kişi ile ilgili olarak da sadece isminin Bakıy Aga Ormancı olduğu ifade edilmiştir. Taş basmanın kenarlarında “Melik Şah” ve “Âşık Ömer” kıssalarının olduğu da eklenmiştir¹⁴.

Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında geniş bir yer tuttuğunu söylediğimiz Leyla ile Mecnun hikâyesi Rus baskısına rağmen Tatarlar arasında da yaşamıştır. Tatar edebiyatı içinde Leyla ile Mecnun hikâyesi ile ilgili olarak yapılanlara bakıldığı zaman şunlar görülür; 1973 yılında M. Ehmetcanov ve M. Gaynitdinov Tataristan’ın Arça kasabası yanındaki Köyek köyünde “*Leyla ile Mecnun*” isimli bir elyazmasının olduğunu haber verirler. 19. asırda Ömbe mollası Gabdilgafur Dinmöhemmetoğlu nazım şekliyle “*Leyla-Mecnun*” isimli bir eser yazmıştır. 1902 yılında Hâlidî, Kazan’da “*Meşhur Âşık-Ma’şuk Leyla ile Mecnun Hikâyesi*” isimli eserini; 1917 yılında da G. Reşîdi “*Leyla ile Mecnun Hikâyesi*” adlı eserini yazar. 1948 yılında şair Mehmud Maksud Nizamî’nin “*Leyla vü Mecnun*” adlı eserini tercüme edip bastırır. Kerim Emîrî’nin “*Leyla ile Mecnun*” adlı dramının sahnelenmesi de ilgi çekicidir¹⁵.

Bu hikâye diğer Türk boyları arasında da bilinmekte ve anlatılmaktadır¹⁶. Türkmen

11 Haluk İpekten, *Fuzulî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri)*, Ankara 1991, 29.

12 Köprülü, *age.*, 569-570.

13 Fuzulî, *age.*

14 *Tatar Halk İcatı-Dastannar*, Kazan 1984, 369.

15 *age.*, 370.

16 *Türk Dünyası El Kitabı* (3. C.), *Türkiye Dışı Türk Edebiyatları*, Ankara 1992, 549 – 769.

Türkleri arasında önemli bir yeri olan Nurmuhammed Andalib'in aşk temasını işlediği, şöhret kazanmış iki eserinden birisi *Leyla-Mecnun*, diğeri de *Yusuf-Züleyha* destanıdır¹⁷. XVI. yüzyılda Azerbaycan edebiyatında Zamirî, *Leyla ve Mecnun* adlı mesnevîsini yazmıştır. Kazak ve Özbek edebiyatlarında da rastladığımız Leyla ile Mecnun hikâyesi Kazak edebiyatında hikâyelerin sınıflamasında doğu kaynaklı hikâyeler adı altında sıralanırken¹⁸, Özbek edebiyatında da benzer şekilde İslâmî dönem aşk hikâyeleri arasında gösterilmiştir¹⁹. Hikâye, bütün Türk boyları arasında bilinmekte ve anlatılmaya devam edilmektedir.

Leyla ile Mecnun hikâyesi Türk boyları dışında Rusça, Ermenice, Almanca ve İngilizce gibi değişik dillere de tercüme edilmiştir. Eserin Türkiye ve Avrupa kitaplıklarında pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır. 1264'te ilk baskısı yapılmış olan eser, Tebriz, Taşkent, Kahire ve İstanbul'da bir çok kez basılmıştır. Eser üzerinde yerli ve yabancı pek çok bilim adamı çalışmıştır²⁰.

3) Tatar Varyantının Karşılaştırmalı Motif ve Epizot İncelemesi

Leyla ile Mecnun hikâyesinin mukayesede esas aldığımız Tatar varyantının epizot yapısı şöyledir:

- 1- Benigamir kabilesinin zengin ve varlıklı Emîrinin çocuğu olmamaktadır.
- 2- Dualar sonucu bir erkek oğlu olur, büyür ve okula başlar.
- 3- Kays okulda Leyla'yı görüp ona âşık olur, Leyla da ona âşık olur.
- 4- Leyla'nın bu durumunun duyulması üzerine babası tarafından okuldan alınır.
- 5- Mecnun'un babası Leyla'yı babasından ister ama vermezler.
- 6- Bunun üzerine Mecnun aşk ateşi ile yanıp, divane olur.
- 7- Mecnun'u, babası iyileşmesi için Kâbe'ye götürür.
- 8- Mecnun Kâbe'den döndükten sonra Leyla'nın köyü etrafında dolanıp durur ve babası onu alıp eve getirir.
- 9- Bir kaç gün sonra çöle tekrar döner.
- 10- Bu arada Leyla da aşk hasreti ile gözyaşı döker.
- 11- Beni – Said kabilesinin büyük beylerinden İbn-i Selâm Leyla'ya âşık olur.

17 Mehmet Kara, *Türkmen Türkleri Edebiyatı*, *Türk Dünyası El Kitabı*, (4. C.), Ankara 1998, 161.; M.Fuad Köprülü de eserinde, Fars ve Türk Halk edebiyatlarının genel konularından olan Leyla ile Mecnun gibi halk hikâyelerinin Türkistan ve Hârizm'de Özbekler ve Türkmenler arasında çok yaygın olduğunu belirtmiştir. Köprülü, *age.*, 182-183.

18 Ayşe Yücel Çetin, *Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği*, Ankara 2003, 53-54.

19 Timur Kocaoğlu, *Özbek Türkleri Edebiyatı*, *Türk Dünyası El Kitabı*, (4. C.), Ankara 1998, 180.

20 İpekten, *age.*, 29. Bu çalışmalardan Ali Nihad Tarlan ve Agah Sırrı Levend'in çalışmaları büyük ehemmiyete sahiptir. Ali Nihad Tarlan, *İslam Edebiyatında Leyla ve Mecnun Mesnevisi*, Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, 1922.; Agah Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikâyesi*, İstanbul 1959. Son yıllarda aynı hikâye üzerine bir de yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ebru Şenocak, *Leyla ile Mecnun Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Fırat Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.

- 12- Leyla'yı İbn-i Selâm'a isterler ve babasıyla söz kesilir.
- 13- Büyük itibar, güç ve mal sahibi Nevfel ile Mecnun konuşurlar.
- 14- Nevfel Leyla'yı Mecnun'a alabilmek için Leyla'nın kabilesiyle savaşı.
- 15- Mecnun Nevfel'in Leyla'yı alamaması sonucu tekrar çöle dönüp vahşi hayvanlarla yaşamaya devam eder.
- 16- Mecnun uzun bir aradan sonra dilenci kılığına girip Leyla ile konuşur.
- 17- Leyla ile İbn-i Selâm evlenirler.
- 18- Babası Mecnun'u bulup son nasihatlerini eder.
- 19- Mecnun babasının öldüğünü haber alır ve mezarına gider.
- 20- Mecnun vahşi hayvanlarla iyice dost olup, onların yanından hiç ayrılmaz.
- 21- Hızır (Pir) atıyla gelir, Mecnun'a Leyla'dan haber getirir ve haber götürür.
- 22- Mecnun'un yanına Selim isimli amcası gelir.
- 23- Amcası Mecnun'a annesini getirir ve annesi yolculuktan döndükten bir süre sonra ölür.
- 24- Leyla bir fırsatını bulup, bir hediye sayesinde mecnunla görüşür.
- 25- Leyla Zeyd aracılığıyla Mecnun'a haber gönderir ve onun durumundan haberdar olur.
- 26- İbn-i Selâm hastalanıp, ölür.
- 27- İbn-i Selâm'ın ardından dağıtılan yemekte Mecnun Leyla'yı görür.
- 28- Leyla bir süre sonra ailesinin evine döner.
- 29- Ailesinin evinde el ele Mecnunla görüşürler ve bir daha görüşmemek üzere ayrılırlar.
- 30- Leyla aşk ateşi ile hastalanıp ölür.
- 31- Zeyd Leyla'nın öldüğü haberini Mecnun'a iletir ve Mecnun da daha fazla dayanamayıp ölür.

Yukarıda epizot sırasını verdiğimiz Tatar varyantı ile Fuzulî'nin "*Leyla ile Mecnun*" u arasındaki en bariz fark şekil farkıdır. Fuzulî'nin eseri klasik mesnevî tarzının bütün özelliklerini taşımaktadır. Tatar varyantında hemen hikâye anlatımına geçilirken Fuzulî'de ise "dibace", "tevhit", "münacat", "naat", "miraciye", "medh-i çihar yâr-i güzîn", "medhiye", "sebeb-i telif" gibi klasik mesnevînin bölümleri bulunmaktadır. Bütün bu bölümlerden sonra asıl hikâye anlatılmaya başlanmıştır.

Tatar varyantında manzum kısımlar bulunmakla beraber, bu manzum bölümler duyguların anlatıldığı ve lirik özellik taşıyan bölümleri kapsamaktadır. Bunun dışında olay akışı nesir olarak anlatılmıştır. Ancak Fuzulî'nin mezkur eseri, tamamen manzum olarak kaleme alınmıştır.

Hikâyenin hemen başlangıcında birçok destan, masal, halk hikâyesi gibi anlatmalarda karşımıza çıkan zengin ve siyasi güce sahip olup da çocuk sahibi olamama motifi ile karşılaşmaktayız. Bu hikâyede bu sorun kurban kesip dua etme ile aşılmıştır. Emir'in duası kabul olur ve Kays doğar. Bu durum Türk kültürü için önemli köşe taşlarından biri olarak kabul edilen Dede Korkut hikâyelerinde benzer bir şekilde yer almaktadır. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*'nda çocuğu olmayan Dirse Han, büyük bir toy düzenleyip hayır hasenatta bulunur ve yapılan dualar sonucu bir oğlan çocuğu sahibi olur²¹. Çocuksuzluk motifi pek çok halk hikâyesinde (*Kerem ile Aslı*²², *Hürşit ile Mahmihrî*²³ gibi.) elma ile çözümlenmekle beraber, bu hikâyede olduğu gibi hayır hasenat sonucu da çocuğun doğduğu halk hikâyeleri mevcuttur²⁴.

Fuzulî'nin mesnevisinde bebekliğinde Kays'ın bir güzel görünce susup ağlamamasından ve on yaşında sünnet olduğundan bahsedilirken Tatar varyantında bunlar yoktur. Fuzulî'nin güzellik karşısında ağlamayı kesmesi ileriye dönük ipuçları vermektedir. O her zaman güzelliğin hayranı olacaktır.

Leyla ile Mecnun ilk olarak okulda karşılaşır ve birbirlerine âşık olurlar. Kahramanların okulda birbirlerine âşık olmaları motifini diğer bazı halk hikâyelerinde de görüyoruz²⁵. Mesela *Kerem ile Aslı*'nın Kırım varyantında da kahramanlar okulda âşık olmuşlardır²⁶. *Âşık Garip*²⁷, *Tahir ile Zühre*²⁸ gibi bir çok hikâyede de örneği vardır.

Sevgililer arasındaki aşkın ortaya çıkması genellikle kızın okuldan alınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu noktada incelemeye esas aldığımız iki metin arasında farklılık görülmektedir. Tatar varyantında Leyla ile Mecnun'un aşklarının ortaya çıkışından sonra Leyla'yı azarlayıp okuldan alan kişinin babası olduğu ifade edilirken, Fuzulî'de ise bu fonksiyonu annesi yüklenmiştir. Burada anne ve babanın evlatlarına nasihat vermeleriyle ilgili bir motif vardır.

Tatar varyantında Leyla'nın babası onu okuldan aldıktan sonra Kays'ın can yoldaşı olan iki dostu devreye girer. Asıl kahramana yardım edecek olan bu tip yardımcı kahramanlar pek çok halk hikâyesinde karşımıza çıkar. Fuzulî'de bu iki yardımcıya rastlanmamaktadır.

Bu bölümde bazı olayların farklılaştığı görülmektedir. Tatar varyantında Mecnun'un babası olaydan haberdar olduktan sonra kabilesini toplar ve Leyla'yı istemeye karar verir. Ancak Fuzulî'de, Mecnun, ailesini tanımamaya başlar ve kaybolur; bu sebepten babası onu aramaya çıkar. Mecnun'u bulan babası kendisini tanımayan ve Leyla'yı

21 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara 1994, 81.

22 Ali Duymaz, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma* Ankara 2001, 146.

23 Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, *Hürşit ile Mahmihrî Hikâyesi*, Ankara 1996, 19.

24 Halk Hikâyelerindeki doğum motifi ile ilgili olarak geniş bilgi için bk.; Mustafa Cemiloğlu, *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Bursa 1999.

25 Mustafa Cemiloğlu, *Azerbaycan ve Anadolu Halk Hikâyelerinde Kahramanların Âşık Olması ile İlgili Motifler ve Bunların Yapısı*, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 3, Ankara 1997, 89.

26 Duymaz, *age.*, 148.

27 Fikret Türkmen, *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ankara 1995, 27. Âşık Garip hikâyesinde Garip ve Şah Senem arasındaki aşk ilk olarak aynı medreseye giderken filizlenmiştir.

28 Fikret Türkmen, *Tahir ile Zühre*, Ankara 1998, 182.

anne ve babasına tercih eden oğlunu, Leyla'nın evde onu beklediğini söyleyerek kandırır ve eve getirir. Ancak iflah olmayan Mecnun tekrar kaybolur. Babasının Mecnun'a söylediği bu yalan, aldatma ya da hile olarak adlandırılan motif grubu içine dâhil edilebilir.

Onuncu epizottan sonra her iki varyant arasında bazı olayların öncelik sırasının değiştiği görülür. Tatar varyantında Leyla'nın kötü durumundan bahsedildikten sonra ona İbn-i Selâm'ın âşık olduğundan söz edilirken Fuzulî de ise Mecnun çöllere dönmüştür. Orada sırasıyla avcılarının elinden önce üç ceylanı, ardından güvercini kurtarır. Bu olaylar sırasında bütün varını yoğunu verir. Daha sonra bütün ceylanlar ve güvercinler Mecnun'la beraber dolaşmaya başlarlar. Bu yakınlık o dereceye varır ki güvercinler onun başına yuva yaparlar. Burada dikkatimizi çeken iki motif vardır. Bunlardan birisi toplum yaşantısında bulunan avcılık kültürüdür. Diğeri ise dost hayvanlar motifidir. Bu dost hayvanlardan bilhassa ceylan Türk mitolojisinin ve İslâmî dönemin bütün eserlerinde karşımıza çıkan önemli bir motiftir²⁹. Geyik Türk mitolojisinde hem av hayvanı hem de kutsallaştırılmış bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı motifi *Kerem ile Aslı* hikâyesinde de görüyoruz. Kerem, Aslı'yı takip ederken avcılarının elinden yaralı bir ceylanı kurtarır ve onunla dertleşir³⁰.

Mecnun ayrılık acısıyla dağ, ceylan ve güvercinle konuşurken, Leyla ise aynı dertle mum, pervane, ay ve sabah rüzgarıyla konuşmaktadır. Dağa seslenme, dağ ile söyleşme Türk halk hikâyelerinde karşımıza sık çıkan motiflerden birisidir. Gök Tanrı inancında dağ, sahip olduğu fiziki özelliğın de etkisi ile tanrısal olarak kabul edilmiştir. Tanrı'nın tek olduğuna ve gökyüzünün dokuzuncu ya da on dördüncü katında bulunduğuna inanan Türkler dağ gibi yüksekliğı ile Tanrı'ya yakınlığı ifade eden nesnelere kutsamışlardır. Aynı durum bazı özel ağaçlar için de geçerlidir. Türk folklorunda olumlu ve olumsuz kuşlar olarak iki ayrı grupta değerlendirilen uçarlar içinde güvercin olumlu kuşlar grubuna dâhil edilmektedir. Nitekim tufanla ilgili olarak derlenen Türk anlatmalarında ve diğeri milletlerin anlatmalarında güvercin, gagasında getirdiğı dalla kara parçasının varlığını haber vermiş; böylece kutsanmıştır. Ama bunun yanında karga ve kuzgun gibi hayvanlar buldukları leşin üzerine kondukları ve görevlerini yapmadıkları için lanetlenmişlerdir³¹.

Mecnun uzun bir süreden beri görmediğı Leyla'yı görebilmek için elleri zincirli olarak dolaşan dilencinin yerine geçer. Yaşlı adamla beraber Leyla'nın evine kadar gelip Leyla ile görüşür. Bu duruma daha fazla dayanamayan Mecnun elindeki zincirleri kırarak kaçır. Buraya kadar her iki metinde bir fark yoktur. Yalnız bundan sonraki gelişen olayda farklılık görülmektedir. Tatar varyantında zincirleri kırıp parasını vermediğı için yaşlı adam Mecnun'a beddua eder. Bunun üzerine Leyla zincirlerin değerini vererek yaşlı adamın beddua etmesini önler. Fuzulî'de ise Mecnun zincirleri kırıp kaçtıktan sonra böyle bir olayla karşılaşmamaktayız.

29 Saadet Çağatay, *Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler*, TDAY / Belleten, Ankara 1956, 153-177.

30 Duymaz, age., 156.

31 Konuyla ilgili olarak bk.: Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Ankara 1993.; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986.

Fuzulî'de Mecnun gözlerini bağlayarak kör olduğunu iddia eder. Bu halde Leyla'nın evine kadar gelip Leyla ile görüşür. Tatar varyantında bu olay yoktur. Yukarıdaki her iki olayda da kıyafet değiştirme motifini görmekteyiz. Mecnun aynı şekilde İbn-i Selâm'ın ölümünden sonra düzenlenen yemeğe de dilenci kıyafetiyle katılıp Leylayı görmeyi başarır. Halk hikâyelerimizde kahramanlar sevgililerini görebilmek için bazen kıyafet değiştirirler. Kıyafet değiştirme sonucu diğer insanlar tarafından tanınmayan kahraman sevgilisiyle görüşmeyi bu şekilde başarır³².

Leyla ile İbn-i Selâm'ın evlendikleri günün gecesi İbn-i Selâm, Leyla'ya yanaşmak istediğinde, Tatar varyantında Leyla ona karşı hiddetlenip onu kendisine yaklaştırmazken, Fuzulî'de işin içine masal unsuru olan cinler ve periler girer. Fuzulî'de olay şöyle gelişir: İbn-i Selâm Leyla'ya yaklaştığında Leyla çocukken bir perinin kendisine âşık olduğunu ve o an eli kılıcında yanlarında olduğunu ve kendisine el sürerse ikisini de öldüreceğini ifade eder. Bunun üzerine İbn-i Selâm Leyla'ya el sürmez. Halk hikâyelerinde karşımıza çıkan cinler ve periler olağanüstü varlıklardır. Bunlar masal unsurlarıdır. Burada da masal unsuru olan cin ve peri kullanılmıştır. Bu motif burada İbn-i Selâm'ı korutmak amacıyla kullanılmıştır.

Tatar varyantında Zeyd ilk olarak Leyla ile tanışmaktadır. Ancak Fuzulî'de ise Zeyd, Mecnun'un eski bir dostu olarak görülmektedir. İki sevgili arasında haberleşmeyi sağlayan Zeyd'in *Kerem ile Ashî*'daki Sofu ile aynı özellikleri taşıdığı belirtilmiştir. Kerem'in okul arkadaşı olan Sofu hikâye sonuna kadar Kerem'in yanından ayrılmaz³³. Zeyd sevgililerin haberleşmelerini arada getirip götürdüğü mektuplarla sağlamaktadır.

İki sevgili arasında haberleşmeyi sağlayan Zeyd'in yanı sıra, Tatar varyantında Hızır (Pir)'in de bu fonksiyonu yüklendiği görülmektedir. Fuzulî'de olmamasına rağmen Tatar varyantında olan Hızır motifi *Kerem ile Ashî* gibi bazı halk hikâyelerimizde de görülmektedir. *Kerem ile Ashî*'de Hızır, Kerem ile babası arasında mektup götürüp getirmektedir³⁴.

Fuzulî'nin eserinin bu bölümünde Mecnun'un Allah'a yakarışı (münacat) görülmektedir. Mecnun burada derdine çeşitli varlıklardan –yıldızlar gibi- yardım istemektedir. Onlardan yardım gelemeyeceğini anlayan Mecnun tekrar Allah'a döner ve ondan yardım ister. Burada dua motifi vardır. Tatar varyantında bu bölüm yoktur.

Tatar varyantında Mecnun'un Selim isimli bir amcasından bahsedilmektedir. Mecnun'un yanına gelip onunla görüşür. Hatta annesi dahi son defa amcası sayesinde onunla görüşüp vedalaşır. Fuzulî'de ise Mecnun'un amcası (Selim)'nin varlığından ve böyle bir olaydan bahsedilmemektedir.

32 Saim Sakaoğlu, *Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değiştirme Motifi ile Diğer Bazı Motiflerin Anadolu Masallarında Görülmesi*, *Dede Korkut Kitabı (İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar)*, I. C., Konya 1998, 121-135. Bey Böyrek hikâyesinde de Bey Böyrek deve çuvalını boynuna geçirerek deli ozan kılığna bürünüp Banı Çiçek ile Yalancıoğlu Yaltaçuk'un düğününü basar.

33 Duymaz, age., 150.

34 Duymaz, age., 161.; Ayrıca Hızır motifi ile ilgili olarak bk., Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Ankara 1990.

Zeyd'in Leyla'ya götürdüğü mektupların birisinde Mecnun İbn-i Selâm'a beddua eder. Bunun sonucu İbn-i Selâm hastalanır ve ölür. Bu bölümde halk hikâyelerinde gördüğümüz beddua motifini görmekteyiz. Kahraman ulaşmak istediği sevgilisiyle kendisi arasındaki engele beddua eder ve engel ortadan kalkar. Fakat beddua her zaman gerçekleşmeyebilir. *Kerem ile Aslı* hikâyesinde de çaresiz kalan Kerem dağa beddua eder ve Karadağ ateş alıp yanar. Böylece beddua sonucu engel ortadan kalkmış olur. Kerem daha sonra bedduasını geri alır ve yangın söner³⁵.

İbn-i Selâm öldükten sonra Tatar varyantında, ardından cenaze töreni yapılmıştır. Fuzulî'de böyle bir törenden bahsedilmemektedir. Bu önemli bir farklılıktır. Türklere ait törenlerden biri olan yuğ törenleri ölen kişinin ardından düzenlenmekteydi. Tatar varyantında bu törenlerin izi görülmektedir³⁶. İbn-i Selâm'ın ölümünden sonra cenaze yemeği yapılmıştır. Bu yemeğe dilenci kıyafetiyle katılan Mecnun, Leyla'yı bu sayede görebilmiştir. Burada iki motif bulunmaktadır. Bunlar cenaze merasimi ve kıyafet değişimidir.

Leyla İbn-i Selâm öldükten sonra, Fuzulî'de hemen baba evine dönerken, Tatar varyantında âdetler gereği belli bir süre İbn-i Selâm'ın evinde kalmak zorunda kalmıştır. Ancak bu sürenin sonunda baba evine gidebilmiştir.

Hikâyenin bundan sonraki bölümünde farklılıklar göze çarpmaktadır. Tatar varyantında Leyla, Mecnun'la son defa babasının evinde görüşürken Fuzulî'de bu şekil baba evinde bir görüşme yoktur. Fuzulî'de son görüşmeleri şu şekilde olmuştur: Leyla baba evine döndükten sonra yapılan dedikodulardan sıkılan Leyla'nın babası kabilesini de alarak başka bir yere göç etmeye karar verir. Yolculuk sırasında Leyla'nın devesi kafilden ayrılarak yolunu kaybeder. Leyla bu sırada yolunu sormak için yaklaştığı kişinin Mecnun olduğunun farkında değildir. İsminin Mecnun olduğunu söyleyen bu kişinin sonunda sevgilisi Mecnun olduğunun farkına varır. Mecnun da önce Leyla'yı tanımaz. Leyla kendisini tanıtır. Mecnun artık Leyla'yı tanımıştır ama bunun bir önemi yoktur. Çünkü o artık Leyla'yı madde olarak değil, ruh olarak sevmektedir. Bunun farkına varan Leyla kendisini aramaya gelenlerle geri döner. Leyla'nın Mecnun'la son görüşmesi bu şekildedir. Burada Mecnun'un maddi aşktan geçip ilahi aşka ulaştığı anlaşılmaktadır.

Bu görüşmelerin sonunda her iki varyantta da Leyla aşk ateşi ile hastalanıp ölür. Tatar varyantında Leyla'nın ölüm haberini Zeyd'den alan Mecnun dağlara kaçmıştır. Yaklaşık bir yıl kadar dağlarda gezen Mecnun sonunda Leyla'nın mezarı yanında ruhunu teslim etmiştir. Fuzulî'de ise ölüm haberini alan Mecnun o an bayılır. Ayıldıktan sonra Leyla'nın mezarına götürmelerini ister. Leyla'nın mezarına gelen Mecnun mezara sarılarak ruhunu teslim eder. Tatar varyantında Mecnun'un ölümünden kimsenin haberi olmaz. Uzun bir süre geçtikten sonra onun öldüğünün farkına varıp, kemiklerini Leyla'nın yanına gömerler. Fuzulî'de ise Leyla'nın mezarı başında vefat eden Mecnun'u Leyla ile aynı mezara gömerler. Aşk konulu pek çok halk hikâyesinde sonuç çoğu zaman dinleyi-

35 Duymaz, *age.*, 159.

36 Türklere'de defin işleminin ardından yapılan uygulamalarla ilgili olarak bk.; Mehmet Aça, *Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)*, *Milli Folklor*, 43, Güz 1999, 24-33.

cilerin de isteği doğrultusunda mutlu sonla biter. Ancak Leyla ile Mecnun, *Tahir ile Zühre*³⁷ gibi bazı hikâyelerde sonuç trajik bir şekilde noktalanmıştır.

Tatar varyantında hikâye burada biterken Fuzulî'nin *Leyla ile Mecnun*'unda hikâye burada bitmez. Zeyd, Leyla ile Mecnun'un mezarını beklemeye başlar. Bir defasında onların mezarına yaslanmış halde uyurken rüyasında Leyla ile Mecnun'un cennette beraber olduklarını görür. Bu olayı çevresindeki insanlara anlatır. Bunun sonucu Leyla ile Mecnun'un mezarı âdeta türbe halini alır. Burada mezar yanında görülen rüya motifi önemlidir. Fuzulî ayrıca eserine klasik mesnevînin bir bölümü olan "hatime"yi de eklemiştir.

Sonuç

Leyla ile Mecnun hikâyesi mesnevî kaynaklı hikâyelerimiz arasında en çok şöhret bulmuş hikâyelerden birisidir. Leyla ile Mecnun gibi klasik edebiyat mesnevîlerinin Türk halk hikâyesinin kahramanlık konusunun aşka dönüşmesinde etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Arap kaynaklı olmasına rağmen bu hikâye hemen hemen bütün Türk dünyasında bilinmekte ve anlatılmaktadır. Bu hikâye Arap edebiyatında sözlü gelenekten yazılı edebiyata geçerken, Türk toplulukları arasında yazılı edebiyattan sözlü geleneğe geçmiştir.

İncelemede esas aldığımız iki metin arasında ana çatı olarak çok büyük farklılıklar bulunmamakla beraber gerek olayların akışında gerekse motiflerin dağılımında bazı farkların olduğu da dikkatten kaçmamaktadır. Bu farklar da anlatıcının (yazan kişi de olabilir) kendi yeteneğinden veya içinde anlatıldığı çevrenin mahalli özelliklerinden kaynaklanmıştır. Bu kimi zaman olayların akışı sırasında, kimi zaman farklı motif kullanımlarında, kimi zaman da olaylar arasına sıkıştırılmış küçük hikâyelerde kendisini göstermektedir.

Tatar varyantı ile Fuzulî'deki en bariz fark daha önce de ifade ettiğimiz gibi şekil farkıdır. Tatar varyantı nesir olarak yazılmış olmasına rağmen duygu ve heyecanın yoğun olduğu bölümlerin nazım olarak ifade edildiği görülür. Bu özellik halk hikâyesinin en önemli unsurları arasındadır. Fuzulî'de ise duygusal yoğunlukların olduğu kısımlarda "gazel", "murabba" gibi şekillerin bulunduğu görülür.

Taş basma bir eserden alınmış Tatar varyantına, Türk hikâyeciliğinin milli ve geleneksel unsurlarının katılmış olduğunu ifade edebiliriz.

KAYNAKÇA

AÇA, Mehmet, *Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)*, *Milli Folklor*, 43, Güz 1999, 24-33.

ATEŞ, Ahmet, *Leyla ile Mecnun*, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayını, 7. C., İstanbul 1957, 49-55.

CEMİLOĞLU, Mustafa, *Azerbaycan ve Anadolu Halk Hikâyelerinde Kahramanların Âşık Olması ile İlgili Motifler ve Bunların Yapısı*, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 3, Ankara 1997, 62-91.

CEMİLOĞLU, Mustafa, *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Bursa 1999.

ÇAĞATAY, Saadet, *Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler*, *TDAY/Belleten*, Ankara 1956, 153-177.

37 Türkmen, *Tahir ile Zühre*, 191-194.

- ÇETİN, Ayşe Yücel, **Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği**, Ankara 2003.
- DUYMAZ, Ali, **Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara 2001.
- ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I**, Ankara 1994.
- Fuzulî, **Leyla ile Mecnun**, (hzl.: Necmettin Halil Onan), İstanbul 1956.
- İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1986.
- İPEKTEN, Haluk, **Fuzulî (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri)**, Ankara 1991.
- KARA, Mehmet, **Türkmen Türkleri Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı** (4. C.), Ankara 1998, 159-178.
- KOCAOĞLU, Timur, **Özbek Türkleri Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı** (4. C.), Ankara 1998, 179-198.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Edebiyat Araştırmaları 2**, İstanbul 1989.
- Leyla ve Mecnun, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 6. C., İstanbul 1986, 87-92.
- MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara 1994.
- NEVÂYÎ, Ali Şir, **Leyli vü Mecnun** (hzl.: Ülkü Çelik), Ankara 1996.
- Nizamî, **Leyla ile Mecnun** (çev.: Ali Nihat Tarlan), MEB Yayını, İstanbul 1990.
- OCAK, Ahmet Yaşar, **İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Ankara 1990.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi I**, Ankara 1993.
- SAKAOĞLU, Saim, *Bey Böyrek Hikâyesindeki Kıyafet Değiştirme Motifi ile Diğer Bazı Motiflerin Anadolu masallarında Görülmesi, Dede Korkut Kitabı (İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar)*, I. C., Kon-ya 1998, 121-135.
- SAKAOĞLU, Saim-DUYMAZ, Ali, **Hürşit ile Mahmihi Hikayesi**, Ankara 1996.
- Tatar Halk İcatı-Dastannar**, Kazan 1984.
- Türkiye Dışı Türk Edebiyatları, Türk Dünyası El Kitabı* (3. C.), Ankara 1992, 549-569.
- TÜRKMEN, Fikret, **Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara 1995.
- TÜRKMEN, Fikret, **Tahir ile Zühre**, Ankara 1998.